

Golda János

Az építészet időszerűsége

■ *A Hegyi Beszéd okos embere kősziklára építi a házát, de nyilván nemcsak a falak és a tető állékonyságáról van szó – bár arról is –, hanem személyes felelősségről és elköteleződésről is. Aki tényleg eljut az építésig, annak elsősorban emlékezetre és képzeletre van szüksége, meg valós helyre, közösen átélt történetre és okos gyakorlatra. Az építés komoly dolog, szellemi koncentrációt és anyagi erőfeszítést követel családtól, közösségtől, intézménytől, államtól. Jót kell építeni és szépet, ezt tanultuk. Nem mindegy, hogy saját és megosztott közös képzeletünk milyen mintákat követ. Hosszú idő óta reális tapasztalat itt, a Duna partján, a kényszeres modernizációs hullámtörések egymásra torlódó, egymást kioltó hatása. Általában nem volt elég nyugodt idő a gondolatok és formák normális kihordásához, kölcsönös kibontásához még kevésbé. Ezért nem vesszük komolyan magunkat és egymást. Zilált életformák – zilált környezet. Tájkép csata után.*

Az építészet különös, mással fel nem cserélhető, lassan mintha anakronisztikussá váló sajátossága: konkrét helyhez kötődő jelenvalósága, érzéki anyagszerűsége és spirituális térbelisége. Komplexitása csak az élő nyelvhez fogható, hisz mindkét médium mindent befogad, mindenre reflektál, mindenre emlékezik, és állandóan megújul. Az élő nyelv is, az építészet is képes történeteket folytatni és alakítani – gondoljunk csak arra a helyre, ahol születünk. Ahogy azonban a globális nyelv szorításában egyre több holt nyelv lesz a Földön, mostanában furcsa szerepcsere zajlik a környezetünkben is. Az élet valóságos térbeli dolgai virtuális képeké merevednek, a képek pedig váratlanul asztráltestet öltenek. Szedett-vedett utópiák kulisszái között találjuk magunkat, és közben elvágyódás, melankólia lesz úrrá a szíveken, eltompítva természetes érzékelésünket, gyakorlati tudásunkat. Fogyasztói szokások ejtenek rabul. A valóság nélküli életek sorsában pedig a tragédia lehetőségé helyett a semmi csillan át.

Hely és Idő vajon miért lett ennyire sérülékeny?

Az első keresztények gyakran menekültek a sivatagba az üldözések elől. Néhányan azonban ott is maradtak, és a hosszú magányos várakozás során misztikus élményként tárult fel előttük hely és idő immanens lényege, a világ részletekben és az adott pillanatban feltáruló végtelen gazdagsága. A ki-tartóak végül megláthatták önmaguk igazi lényét, ami a korai egyházatyák szerint több, mint föltámasztani a halottat. (Varga Mátyás: Kint és bent)

A középkori szerzetesek – kolostoraikban – az egyéni, spirituális alapélményt, a megszelídített és lakhatóvá tett teret és időt közvetítették az építészet révén az újkor modern embere számára, máig mintát adva az ellenséges külvilággal és hatalommal szembeni belső elvonulás radikális gyakorlatához. Szent Ágostontól Heideggeren át Peter Zumthorig Európa legjobbjai foglalkoztak azóta is tér és idő amúgy sokkal régebbi titkaival.

Minden ezzel kapcsolatos tapasztalatunk és emlékezetünk az egyéni tudat és kollektív tudatalatti mélynek kincse a barlangtól az őskunyhóig, a görög templomtól az antik római fürdőkhöz, a veleméri templomtól a ronchampi kápolnáig. A feladat ma is ugyanaz, mint mindig: az építészet és a téri érzékelés eszközeivel sajátunkká tenni, megőrizni és tovább adni a csak nekünk adatott teret és időt. Az elsajátítás összetett törvényei szerint. Tudva, hogy az adott törvények – akár a szépség törvényei is – gyakran merevednek béklyóvá az élet váratlan változásaival szemben.

De hogyan is működik az érzékek iskolája?

Először van az Anya bőrének érintése és a szemkontaktus. Aztán az újszülött szájába veszi a világot. Zajok, foltok, fények, színek, formák. Homályos képek fogalmazódnak a térről. Hangok utánzása az érzések kifejezésére. Jó szagok és rossz szagok. Kéz, száj, szem, orr, fül.

A falon megelevenedik egy repedés.
 Mozgás és játék. Térérzékelés.
 Az első hangok, az első szavak, az első mondatok.
 Az anyanyelv lassan belső látást és belső teret fejleszt.
 Később jön az írás fegyelme és az olvasás magánya.
 A kéz nyelve a megcsinálás.
 Képzelet, gyakorlat és fogalmi gondolkodás.
 Jelek, ritmusok, harmóniák, kompozíciók.
 Absztrakt minták az idegpályák labirintusában.
 Távolodóban az értekek paradicsomától.
 Kételyek és azonosulás, káosz és univerzális rend.
 Igazság.

A másik ember simogatása, kilincsek, klaviatúrák érintése.
 Figyelem és jószág.
 Tárgyak, felületek, anyagok tapintása.
 Ételek, evőeszközök, ruhák, hangszerek.
 Emberek és tárgyak kipárolgása, az eső illata, a por szaga.
 Testbeszéd. Kreativitás. Matematika. Zene. Alkohol.
 A kép valósága és a valóság képe. Szépség.
 A látás új képe, a látás manipulálása. Kép és terror.
 A valóság halványulása, ernyedés.
 Könyv, ősiség és modernitás.
 Minden megtörtént már az első időkben?

Mitől függ az épített dolgok formája?

Az összerakás egyszerű mozdulataiból bontakozik ki az összeépítés ősi művészete, az építészet. Mindig is fontos volt, hogy mi mekkora, mihez illeszkedik és milyennek látszik. És hogy milyen nehéz! Az egymásba kapcsolódó elemek geometriája, formája, súlya, színe. Ez alapvetően a kéz és a szem, a megcsinálás és az érzékelés-gyönyörködés iskolája. Téglá és kő; fa és beton; alapzat, fal és boltzat; pillér, oszlop és gerenda; tető és eresz; kapu, ajtó és ablak; udvar, tornác, lépcső és folyosó; szoba, terem, csarnok és szentély; minden forma a használatból ered, és az elkészítés alakítja; a részletek illeszkednek a szomszéd

részletekhez és az egészhez. Az építőelemek összetett térbeli geometriája ugyanakkor némi absztrakciót igényel, az egyéni és közösségi építés verejtékes tapasztalatai, tudások, képzetek és emlékképek vetülnek a formákra. Tárgyainkat, házunkat, városunkat lépcsőről lépésre tanuljuk meg az idők során, mint a nyelvet. A terek használati módját és a formák jelentését a közösség igazolja vissza napról napra. A biztonságunk, az életünk függ ettől.

Az épületről, az építésről alkotott fogalmaink a korszellemhez igazodva időnként elavulnak, de száz éve bizonyosan gyorsuló ütemben változtak: *a ház – mint növényi ornamens, mint funkció, mint gép, mint szobor, mint városi szövet, mint felületi burok, mint negatív forma, mint antiház, mint szabad mozgás, mint minimál tárgy, mint biológiai organizmus, mint ufó* stb., stb. Túl sok szöveg, túl sok forma, túl sok kép. Egy mai ház amúgy is elég bonyolult. Talán vissza kellene találni az egyéni felelősséghez, a közösségi építéshez és az érthetőséghez. Nyitottá kellene válnunk az időre, mint a régieknek, hogy jól használhassuk a tereinket.

Tulajdonképpen észrevétlen volt az átmenet a normalitásból a kacatok és gyűjtők világába. Mindenki gyűjt valamit: gömbölyű vagy lapos folyami kavicsot, préselt virágszirmot, reneszánsz domborművek gipsz másolatait, szovjet úrhajósok aláírását, címeres, bontott, nagyméretű téglát, befektetési részvényt, kincstárjegyet, ingatlant, régi folyóiratot, szarvasagancsot, potenciális biztosítási ügyfelet, gyarmatbirodalmat. Mintha minden készen lenne már, és csak össze kellene gyűjteni a dolgokat. A kész tárgyak és eldobott lomok végtelen labirintusában már nem nagyon lehet eligazodni. Elegendhetlenül szükségünk van olyan egyéni és közösségi menedékekre, ahol gyakorolni tudjuk régi hivatásunkat, az értelmes összerakás művészetét. Kíváncsiak vagyunk a személyes példákra: ki hogyan tud úrrá lenni a kacatok káoszán, hogyan hozza létre – legalább magának és szűkebb környezetének – a tárgyak, a formák új jelentését, a használat autonómiáját, az otthon különös, megismételhetetlen varázsát és jelentőségét.

A jurta tere kevéssé volt tagolt, minden élettevékenység – rítus, ünnep, tanulás, táplálkozás, alvás, kézimunka, játék – a közös térben zajlott. A törzs minden tagja folyamatosan és többféle célra használta. Évszázadokkal később, a polgári élet kibontakozásával a lakótér egyre összetettebbé vált. Fokozatosan alakultak ki speciálisan egyéni térhasználatok, külön a pihenés, az étkezés, a találkozás, a szórakozás, a munka, a játék terei. A közösségi egyterűség és közérthetőség lépésről lépésre adta át a helyét a funkcionális tagoltságnak, a differenciált elitizmusnak, később pedig az elidegenedésnek. Utoljára talán a gótikus katedrális szánták teljesen közösségi használatra Európában, bár minden családi szalon és tisztaszoba évszázadokig őrizte még a szent hagyományt. Az újkorban a felvilágosodással maga a tudás és annak átadása tovább individualizálódott: hónom alá csapok egy könyvet, és elvonulok tanulni. A félrevonulás tere egyéni tér, de így az együttlét is speciális környezeti megoldásokat igényelt, és megállíthatatlanná vált a térbeli szegregálódás. A tudás hatalom; a szakosodás egyre tudatosabb térhasználatot követelt. Pedig nagyjából ugyanazt csináljuk, mint az ókori görögök, a középkori keresztények vagy az újkor felvilágosult polgárai: néha egyedül vagyunk, aztán másokkal együtt beszélgetünk, étkezünk, játszunk, szórakozunk, alszunk, dolgozunk. Érdekes, hogy mostanában újfajta diffúz közösségi tereket vizionálnak építészek, a kortárs tömegtársadalom szorongó tagjainak álmodnak félig ellenőrzött, biztonságosnak tűnő zónákat. Csábít a történeten kívüliség

bizsergető varázsa és a szabad lebegés vonzó állapota, pedig valószínűleg nincs ilyen típusú feloldozás. Az egyéni felelősség és a jelenlét nem kötelező, csak lehetőség: részt lehet venni a nagy történetben, de ma nagyon is könnyű kimaradni belőle.

Modern hagyomány

Miskolci kísérlet 1975–90

Jóval a Szovjetunió összeomlása és a Digitális Világforradalom kirobbanása előtt vagyunk. 1975. A szép új világ tudatos felépítésének vágya lassan halványul, de a rendszer működik. Vihar előtti csönd. Az emberek félrehúzódva menedéket keresnek, vagy zavarukban vadul örjögnek. Történetünk a létező szocializmus Magyarországon, egy bezárt és ellenőrzött világ otthonos díszletei között játszódik.

Korszakos változások zajlottak akkoriban az építészetben mindenütt. Világossá vált, hogy a század eleji klasszikus modernség szociális-humánus forradalma végleg kiüresedett, és a küldetéses társadalmi mérnökök erőszakosan utópisztikus tervei nem fognak sikerülni, az üzlet pedig mindent visz. A felismerés felgyorsította „*a forma követi a funkciót*” és „*a funkció absztrakt kifejezése önmagában szép*” felvilágosult jelszavainak erőzióját. A lassan formalizmusba hanyatló hivatalos modern agóniája fölött új eklektikus tanok és elméletek ültek halotti tort. Közös tapasztalatuk a tárgyi világ túlbujánzásával szemben az építészet értékvesztése és sivárrá válása – a horror vacui – volt. Az építészeket szellemileg felkészületlenül érte a lassú leértékelődés. Az egyre nagyobb és összetettebb építési beruházások méreteivel fordított arányban váltak fokozatosan egyre kiszolgáltatottabbakká a bürokratikus politikai-gazdasági struktúrában, presztízsük, társadalmi megítélésük pedig megállíthatatlanul csökkent. Egy idő után csak az infokommunikációs üzleti világ marketingesei által kitermelt brandképző sztárépítészek jelentettek kivételt.

Az elméleti útkeresés világszerte a kínzó mentális környezeti hiányok enyhítésére vagy éppen kiélézésére irányult. A Team10, az angolok, a hollandok, a japán metabolisták jövőbe mutató strukturalista kísérletei után Christopher Alexander – Corbusier-vel élesen vitatkozva – rakta le egy történeti mintákat feldolgozó várostipológia alapjait, miközben az Archigram-csoport utópisztikus ufó-világot vizionált, lépkedő gépházakkal. Robert Venturi Amerikában az elit által filozófiailag legitimált összetettséget és ellentmondásosságot hozta be az építészeti közbeszédbe, Andy Warhol pop-artja pedig a csúnyát, a közönségest bálványozta. Aldo Rossi radikális építészeti szemiotikája új formai jelentéssel töltötte fel a kiürült formákat. Később pedig a Krier-testvérek szür-

reálisan historizáló utópiákban tobzódtak. Kialakulóban volt egy gazdagabb, érzelmesebb, romantikusabb szemlélet, amellyel jobban ki lehetett fejezni a dolgokat az építészet és a várostervezés területén is. Emberibbnek tűnt, de elég hamar üres üzleti formákká hígult.

Itthon a válság felé tartó hatalomnak – többek között – egymillió gyorsan megépíthető városi lakást kellett produkálnia a szocialista kényszeriparosításhoz. Az építészet túl volt már a hatvanas évek drámai átalakulásán, kiöregedett, és lassan eltűnt a színről a – Kotsis Iván, Rimanóczy Gyula, Nyíri István, Lauber László, idősebb Janáky István, Weichinger Károly, Winkler Oszkár fémjelezte – háború előtti építész generáció, és velük a klasszikus modern kézműves építőművészet is. A szocialista realizmus kínos évtizede után – Major Máté hathatós ideológiai közreműködésével – eljött az igazság pillanata, a kényszeriparosítás ideje. Az építészszakma fokozatosan szorult vissza, vesztette el még a szocreálban is őrzött társadalmi-politikai jelentőségét, és vált az építőipar engedelmes kiszolgálójává, a központi tervutasítások végrehajtójává. Az 1948-ban államosított építéspraxisok lassan konszolidálódtak a nagy állami tervezőirodákban. A világháború végén *Dániát* megjárta végzős építészhallgatók generációja Farkasdy, Jánossy, Zalaváry vezetésével a Köztiben, a legendás *Iparterv* Szendrői Jenő irányításával, Jurcsikék pedig, akik a hatvanas években *angliai* munkalehetőséghez jutottak, a fiatalok legjobbjával kiegészülve próbálták minőségi építészetre váltani a kényszert, noha a lehetőségek egyre szűkültek. A szakma társadalmi eróziója megállíthatatlanul folytatódott. A Műegyetemen rendszerelméletéről, megastruktúrákról, új monumentalizmusról és gazdaságosságról folyt a vita, és alig esett szó az építészet lényegéről, a *hely* fontosságáról, a téralkotás törvényeiről, az arányokban rejlő tudásról, a mester-tanítvány viszonyról, a szakma kulturális, művészi, társadalmi és etikai vonatkozásairól, a szépről, az igazról.

Az új nemzedék meghatározó tagjai különböző irányból keresték a válaszokat a drámai kérdésekre. Makovecz Imre kényszerűségből a hivatalos struktúrán kívül kezdett kísérletezni és hozott létre autentikus építészeti minőséget, később meghatározóvá váló mozgalmat, Finta József viszont a rendszeren belül próbálkozott – sikerrel. Gulyás Zoltán az iparterves vállalati rutint próbálta kicselezni tehetségével, Reimholz Péter a strukturalizmus érzéki költőiségét kutatta ugyanott, ifjabb Janáky István pedig a jelentését veszített tárgyözönnel küszködött egy emelettel lejjebb. A Műegyetemen Török Ferenc máig ható iskolát teremtett jelenlétre alapozó, belülről építke-

ző tervezési módszerével, Bán Ferenc Nyíregyházán hozott létre különös, expresszív építészetet, Csete György pedig elindította az önálló szellemiségű Pécsi Műhelyt

Történetünk építészhallgató hősei – a diáklét üvegburája alatt – titkos álmokat szóttek egy normális világról. A hatvanas évek gondolata nagyon benne volt a levegőben: az új nyugati generáció alternatív közösségi formákban gondolkodott. A tradicionális paraszti és polgári struktúrák brutális lebontása után nem látszott visszaút a régi, organikus közösségekhez. Hogyan tovább, merre lehet itt orientálódni?

Miskolc, az Acélváros, ebben az időben rövid felledülése utolsó szakaszát élte az új szocialista nehézipar észak-magyarországi fellegetváraként. Pénzt és energiát nem kímélve zajlott Krúdy *Pece-parti Párizsának* kíméletlen átépítése szocialista modern panel-metropoliszszá. Ideális terep harminc elszánt, idealista fiatal építész számára: egymásrautaltságukban lehetőség kínálkozott álmuk megvalósítására. A város vezetői – súlyos építészhiánnyal küszködve – a csoport letelepítésére koncentráltak, és ebből jött létre az építész műterem-

ház, a Kollektív Ház realitása. Ha egy durva iparváros kellős közepén is, annál nagyobb kihívásként.

A Miskolci Építész Műhely hamarosan szabad, befelé és kifelé egyaránt nyitott szellemi közeggé vált Bodonyi Csaba és Ferencz István vezetésével. Ők vállalták a tapasztalatlan fiatal társaságot, és mesterük, Plesz Antal révén élő szellemi kapcsolatot tudtak teremteni Lauberék régi Ipartervével. A közös tervpályázatok során a szerkezeti, szerkesztési pragmatizmustól és racionalizmustól gyorsan eljutottak egy új, integrált környezetalakítás lehetséges módszertanáig, a spontán és tervezett elemek harmonikus viszonyának elemzéséig, a primer anyagnál magasabb rendű építészeti tér vizsgálatáig. De igazából az elveszett normalitás visszaszerzése volt a tét, amit különböző – történeti, szerves, flexibilis, regionális, hagyományos – jelzőkkel illettek. Az analitikus várostervezés ötvöződött az építészet kontextualista felfogásával, az építészeti terek vizsgálata, megismerése, használata pedig a technológiai-szerkezeti szabadsággal és kreativitással társult.

Arra a következtetésre jutottak, hogy nincs értelme

a tiszta lapnak. Minden építésfolytatás, mert a semmi-ből létrehozott mű törvényszerűen megreked a múltban. Meglévő és korábbi mintázatok egymásra rétegződő lenyomatai rajzolják ki a helyeket, a vágyakat és a szükségleteket. Úgy gondolták, hogy az építés mindig megváltoztatja az adott helyzetet. „Aki üres papír fölött településtervezésről beszél – az hazudik. Legalábbis elragadta a hév, vagy ismeretek híján van. A település műfaja a levés, amely szabadság a cselekvésre; az itt és most má-mora. Ha ez a szabadság magában jár, csak abban bízhatunk, hogy lépteinket betakarja a hó, tetteinket pedig elfedi a feledés. Jobb inkább csak hozzátenni a meglévőkhöz. Ebben az esetben viszont fontos a megismerés és a megértés. A beavatkozás ilyenkor hasonlít az orvosok munkájához... Sétáljunk egyet, nézzük meg beavatkozásunk tárgyát. Aztán vegyük elő térképünket és nézzük meg, merre jártunk. Máris tudhatjuk, hogy csak néhány lépés hiányzott, hogy lássunk is valamit. Ha már úgyis a kezünk ügyében van az a térkép, rajzoljuk át saját kezűleg... A különböző kimetszések módszere a »mackósajt-elv«, fedőneve: emberi település a Földön... A kimetszések sora pedig addig folytatható, amíg egy település hídján (amely egyszerre pont, vonal és mező) nem találunk egy doboz mackósajtot...” (Szőke László: *A »miskolci« településszemlélet kialakulása*, Miskolc, 2009) Tehát a legkisebb építmény is átalakítja, megváltoztatja a környezetét. Az egyre homogénebb modern társadalmat kiszolgáló tárgy-özönben és túlépítettségben előtérbe kerül a megkülönböztetés, a megjelölés igénye. Amit nem lehet észrevenni, az nincs. Egyszerre kell illeszkedni és változtatni. Beolvadni, mégis kitűnni. Szegénynek mutatkozni és belül gazdagnak maradni. A tervezés hosszú és bonyolult, sok résztvevős, sokszor zavaros folyamatában a forma gyakran bújócskát játszik, alakoskodik, felbukkan, eltűnik, átváltozik, felforrósodik, aztán kihűl. Szerencsére az építész *lassú műfaj*, a házak türelmesen várják egyedi sorsuk, megismételhetetlen szubsztanciájuk beteljesedését.

A Kollektív Ház egy egész generáció álmát, normális praxis utáni vágyát valósította meg. Az első időkben valószínű holdudvar alakult ki a csapat körül, sokan évekig zárandokoltak Miskolcra a spontán rendezvényekre, kiállításokra, koncertekre. Vonzotta őket a nyitott légkör, a közös munka és a vendégszeretet.

Mindössze egy évtized volt adva a műhelynek és a Kollektív Háznak. 1979 és '90 között a modernizmus kudarcra és az új, globális világekorszak beköszöntése között egy történelmi pillanatra megállt az idő, és hagyta kibontakozni a miskolci kísérletet a maga különös egyszerűségében. Idegenlégiós alakulatként a többségnek eredetileg semmi

köze nem volt Miskolchoz. Az ideák és az elvek világától fokozatosan közeledtek a hely konkrét valósága felé. Pazár Béla így ír erről 1988-as budapesti nagy összefoglaló kiállításuk kapcsán: „Első pillanatban talán furcsa azt mondani, hogy a miskolci építészek a térrel foglalkoznak. A tér mint közvetlen életkeret, az építés mint az emberek saját ügye. Nem általánosságban, nem előre megkomponált építészeti doktrína végrehajtása érdekében, hanem a táj, a helyzet által nyújtott lehetőségekből építkezve. Ez az a kiindulási alap, amelyre személyes felelősséggel terek építhetők, amelyek tartást adnak. Az építés mindig gyógyító terápia is. Ahol van hely, hogy épületet emeljenek, ott mindig elindítható, kijavítható, befejezhető valami. A Műhely munkái nem egy agyonhasznált műveltség-személy jegyében születtek. Forrásuk az ide-születettségünk tudatából fölnövő önmagunkra figyelés, amely együtt járhat ugyan félelemmel, szorongásokkal, de mégis makacsul hisz abban, hogy honi életünkben minden ellenkező látszat ellenére, minden formátlanság« és érzéketlenség dacára ott szunnyad a tisztesség és szépség lehetősége is. Itt van, és nem kell máshonnan idehozni.” (Pazár Béla: *Térművelők, Magyar Építőművészet*, 1988/6. sz., 32.)

Mi volt a titok? Talán a beavatódás, a felnőtté válás kínzó lehetetlenségére adott válaszuk. Megteremtették maguknak, hogy aztán maguk is beavatkozhasanak.

Klasszikus hagyomány

Hogyan kell őrizni a falak emlékét?

A pesti piaristák tíz évig tépelődtek az ezredforduló táján, hogy visszaköltözzenek-e fényes Duna-parti palotájukba. Zavart okozott, hogy addigra már majdnem hatvan évet – jó két emberöltőnyit – éltek bensőséges száműzetésben a Mikszáth téren, előtte pedig csak harmincat igaziból a nagy házban. Hol van hát az otthonuk? Az öregek – emlékeikben kutatva – mégis a visszatérés mellett érveltek. Száz éve örült városépítési láz forgószele sodorta őket a monumentális iskola-palotába az ősi belvárosi templom tövéből, ahol viszont azt megelőzően volt két küzdelmes, szép évszázaduk. Rendház, iskola és szegénység sokáig szorosan összetartozott, hogy aztán a teológiai és bölcsészeti tudományok mellett az új newtoni filozófiát és mérnöki tárgyakat magyarul is tanító tudós piaristák új világokat nyissanak Martinovics Ignác, Széchenyi István, Hild, Feszl, Batsányi, Vörösmarty, Petőfi, Vámbéry, Eötvös Loránd, Szerb Antal, Oláh György, Örkény, Pilinszky, Esterházy és a többi egykori és mai pesti piarista diák előtt.

Vajon milyen építészeti eszközökkel lehet folytatni ezeket a történeteket, visszafoglalni az elfelejtett, kihűlt tereket, az igazán talán soha át sem élt hajlatokat és zugo-

kat, fölvenni az elveszett régi fonalat? Az Erzsébet hídról nézve a Duna megállíthatatlanul hömpölyög, mint az idő maga. A rakpart teraszain korzózó megvénült Európa nem csinál már történelmet, csak csendesen fogyaszt. Budapest eredetileg kicsit Bécs utánérzése volt, a pesti századforduló pezsgő kulturális életének képviselői intenzíven kutatták lélek és forma kölcsönhatását, és tették fel a kérdést, vajon a felszínes sokféleség mögött ott rejlik-e az élet lényege, a pusztá dolgok mögött az ideális. A különös, helyenként lélegzetelállító, de félbemaradt budapesti eklektika az egykori dualista Monarchia történelem utáni örökösének, a szörnyű katasztrófasorozat túlélőinek lett választott vagy kényszerű otthona. A város mintha amnéziában szenvedne, nem beszél a múltjáról, pedig a Dunában tükröződő kép kitörölhetetlenül beégett a sejtekbe. A XXI. század elejének Budapestje a vendégeknek így is a Duna legszebb városa, pedig teljesen újkori képződmény, és nagyon más, mint XVIII. századi barokk elődje, amelyik még – Mikszáth szavával szólva – *édes szerb bort ivott és németül beszélt*.

Négy felvidéki piarista – tót atyafiak – három évszázada, 1717 novemberében harangozott be először a pesti német polgárság fiainak, 165 kis-középiszkolásnak a plébánia-templom mögötti szegényes iskolaház két boltozatos termében. Alig egy nemzedékkel Buda véres ostroma és Pest porig ágyúzása után nagyon várták már a kegyes atyákat, mert mindent újra kellett kezdeni. Nem sokkal később elindították a pesti magyar nyelvű diákszínjátást, két évtized múlva pedig már hatszáz tanulóval foglalkoztak a főtéri kétszintes barokk rendházukban – az egykori Esterházy palotában –, ahol egyetemi szintű filozófiai képzést is kaptak a legjobbak. Az elsős 'parvisták' és 'principisták', majd a másodikos 'syntaxisták' és 'grammatisták' osztályát a felső évfolyamokban poétikai és retorikai osztályok követték. Az idők során egyre szenvedélyesebben tanítottak. A XVIII. századi fénykor egységes rendi közösségének jellegzetes alakja a köznemesi származású, klasszikus műveltségű, magyar szokásokban jártas, de nagy fegyelmezettességű és tudású, környezetében mindenütt megbecsült piarista. A felvilágosodás korának kegyes atyái igyekeztek szintézist teremteni az új eszmék és a keresztény ideál között. A barokk kor – *pietas et litterae* – aszkétikus piaristái mellett közben fokozatosan feltűntek a világi tudományokkal magas szinten foglalkozó tudós tanárok is, akik könyveket, drága fizikai műszereket gyűjtöttek, és főnemesi rokonaik segítségével európai tanulmányutakon vettek részt. 1848-ban sokan közülük táborig elkelésnek, honvédnek álltak. A reformkori nemzeti fel-

emelkedés meghatározó értelmiségének hiteles tanítói voltak. A professzori szintű tanári hivatáshoz kötődő szigorú követelmények ugyanakkor egyre nehezebbé tették a szerzetesi szabályok pontos megtartását. Az egyre bővülő rendházban elkezdődött a nagy tanáregyéniségek korszaka. Lassan kinőtték a mai Március 15. tér helyén százötven éven át nagy odaadással bővített-fejlesztett, de igazán egységessé soha nem váló épületegyüttesüket. Végül a századfordulós Budapest csillapíthatatlan városépítészeti éhsége pecsételte meg a barokk-klasszicista iskola- és rendházegyüttes sorsát. A nagyszabású világváros-vízió és a jelentős számban felszabaduló spekulációs építési telkek kedvéért az új, egyesült városvezetés kíméletlenül lebontatott mindent. Budapest fejlesztésének egyik fontos területe éppen az Erzsébet híd budai és pesti hídfőjének környéke, a régi Tabán és Pest középkori eredetű, ókori és középkori emlékeket is őrző központja lett. A koncepció kedvéért kíméletlenül lebontották a klasszicista Városházát és a környék összes barokk vagy klasszicista épületét. Sokáig a híd nyomvonalába eső plébániatemplomot is el akarták távolítani.

Végül az éppen akkor éledező tudományos közvélemény mentette meg a főváros legfontosabb műemlékét, a híd délről, az új piarista palota északról került meg a nyolcszáz éves gótikus szentélyt. Az építész dr. Hüttl Dezső műegyetemi tanár, Hauszmann-tanítvány és egykori piarista diák, a meghívásos tervpályázat győztese volt, aki előzetesen 2,75 millió koronára becsülte az építési költségeket. Tizennégy nyarán kitört a világ-

háború, a takarékos megoldások ellenére a pénzügyi kereteket jelentősen túllépték, a befejezés is késett.

Az új főgimnáziumot és központi rendházat végül 1917-ben, a pesti letelepülés bicentenáriumára avatták föl. Két és fél évtized normális működés után azonban újabb nagy háború, ostrom, majd államosítás, rendi feloszlítás, 53-tól pedig hat évtizedes Mikszáth téri kényszerátvétel következett.

A gimnázium udvarában 2006-ban végzett régészeti feltárás során ókori római útmaradványok, avar és szarmata facölöpös halászfalu agyagba kövesedett lenyomatai, középkori ezüstkincsek, török gőzfürdő légfűtéses álpadlózata, a XVIII. századi barokk palota alapfalai és szennyvízcsatornái is előkerültek. Az udvarban ma álló reneszánsz földszínű, titokzatos, tömör, masztabaszerű épülettömb, a körülötte áramló köztér aulaterülete és a fölé

szórt vasbeton kazettás gerendarács fényáteresztő struktúrája emlékeztet mindarra, ami itt a terepszint alatt, a földben és a tanúk generációinak emlékezete megőrzött: dunai átkelő őskori nyomai, ókori római faragott kövek és útburkolatok, kelta, szarmata, gepida, kvád és latin lenyomatok, avar cölöpfalu, középkori magyar sírok, mőtárgyak, érmék, ékszerek és edények, török kori gőzfürdő, barokk palota alapfala és téglaboltozott csatornája, újkori német, görög, zsidó, román, bolgár, szerb, örmény és mindenféle XX. századi emlék formájában. Egyben tisztelgés a ház klasszikus térbeli rendje és architektonikus struktúrája előtt.

Emiatt az északi szárnyban megváltozott az eredeti alaprajz: a belső udvarra néző, déli tájolású tantermi traktusból kerengő jellegű közösségi terek lettek. Az egykor sötét, mély iskolaudvarban ma szoborszerűen álló tornaterem-építmény körüli bevilágító-térképző zóna áttekinthetővé, levegőssé teszi az egyébként sűrű térstruktúráját.

A rekonstruált épületben járva érezzük a történeti idő sűrű közegét, folyamatos térbeli labirintusban mozgunk. Ház a városban, város a házban. A térélemek lépésről lépésre változnak, de az összefüggések átláthatóak maradnak. Mintha egy régi városban sétálnánk. A negyedik emeleti iskolaudvar és fölötte a rendházi pihenőterasz kisvárosi hangulatot idéz a zajos nagyváros szívében. Fennsíkon vagyunk, és barlangot érzékelünk alattunk a mélyben, tudva, hogy közbülső alátámasztások nélküli tornaterem tetején állunk. A térhasználat kötött, de nem merev. A régi és új épületrészek közötti szabad átlátások miatt a térsorok klasszikus rendje feloldódik, de nemvész el. A mozgás egyszerre irányított és áramló. A nagy keresztmetszetű vasbeton kazetták közeit finoman tagozott lécrács betétek bélelik. A gerendákon felülről ferdén zuhog a fény, és geometrikus vonalhálót rajzol a színes ferde betonfelületekre.

A második emeleti neobarokk iskolakápolnát is többször átalakították az elmúlt száz évben. A '45-ös ostrom pusztításait még gyorsan helyreállították, de 1953-ban beköltözött a bölcsészkar és '92-ig az átalakított kápolnában működött a legendás Egyetemi Színpad. Az értékes műmárvány falburkolatok és a kosárgörbe íves cementrác állboltozat stukkó díszítéseinek felújítása mellett a diákok és a rendi oltárközösség számára a középkori szentély-kórusok mintájára készült új liturgikus tér. A térvilágítást fel-

hőszerűen elrendezett világítótestek alkotják. A templom fényhatását színes üvegablakok teszik teljessé.

Közben megújult az épület közvetlen környezete és a Dunára néző tér is, a Piarista köz boltozatos átjárója a Belváros és a Duna-part közötti fontos térkapcsolattá vált. A piarista épület nyitott városi ház lett, följújtott földszinti üzletei és vendéglátóhelyei ezekre a sétaterekre nyílnak.

A klasszikus épület rekonstrukciójának legnagyobb építészeti kihívása az épületgépészeti és infrastrukturális igény szint növekedése, az udvar beépítése és az alaprajzi méretnövelés miatti tűzvédelmi, biztonságtechnikai és rendszerfelületei követelmények teljesítése. Az artikulált építészeti terek könnyen megtehetőek radiátorokkal, fűtő, hűtő, légbefúvó berendezésekkel, termosztátokkal, légcsatornákkal, tűzcsappantyúkkal, légkezelőkkel, világítótestekkel, tűznyomókkal, füst- és tűzjelzőkkel, irányfényekkel, szirénákkal, automatikus ablak- és ajtónyitó berendezésekkel, revíziós nyílásokkal, menekülésjelzőkkel, feliratokkal, piktogramokkal, nyomógombokkal, ütközőkkel, szellőzőrácsokkal és zsalukkal. Pedig a térhasználat alapvetően nem változott az elmúlt száz évben.

A térrendszer és az építészeti forma: tömeg és tér egymást föltételező, értelmező komplexitásának felismerése. Az épített téri világ megismerhető, és az érzékelés, a használat során nyeri el végső egyedi formáját. De a megismerés nem öncél. Mindig van beljebb, és mindig van tovább. A ház jó tanító.